

Ziya Gökalp'in Milliyetçilik Anlayışı: Primordializm mi Modernizm mi?*

Ziya Gokalp's Understanding of Nationalism: Primordialism or Modernism?

Abdullah Mert YAZGAN**

* Bu çalışmanın özet metni 01.10.2024 tarihinde *Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı*'nda yayımlanmıştır.

** Uzman, B.A. in Economics, Yeditepe University, İstanbul-Türkiye. ORCID: 0009-0002-7412-2919

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Abdullah Mert Yazgan
E-posta/E-mail:
mert yazgan35@gmail.com

Başvuru/Submitted:
19.12.2024
Kabul/Accepted:
26.02.2025

Atıf/Citation:
Yazgan, A. M. (2025). Ziya Gökalp'in Milliyetçilik Anlayışı: Primordializm mi Modernizm mi? *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 7(1), ss. 1-10. <https://doi.org/10.53425/madergisi.1604175>

ISSN: 2667-4459
E-ISSN: 2667-7911

Özet: Milliyetçilik, bir ulusun kimliğini ve birliğini koruma, geliştirme ve savunma sürecidir. Bu kavram, geçmişten günümüze ulusal kimliği ve aidiyeti vurgulayan en önemli kavramlardan birisi olmuştur. Milliyetçilik genel ekseriyetle ulusun dil, kültür, tarih gibi değerlerini merkeze almaktadır. Primordialist yaklaşım, ulusal kimliğin tarihsel ve kültürel kökenlere dayandığını, ulusların doğal ve kadim topluluklar olduğunu savunur. Modernist yaklaşım ise milliyetçiliğin modern dönemlerde ortaya çıktığını ve ulusların sanayileşme, merkezi devletlerin oluşumu ve modern iletişim araçları gibi süreçlerin bir ürünü olduğunu ileri sürer. Ziya Gökalp, Türkiye'de milliyetçiliğin teorik temellerini atan önemli bir düşünürdür. Onun çalışmaları, Türk milliyetçiliğinin inşasında önemli bir rol oynamıştır. Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında büyük etkiler yaratmıştır. Yarattığı etki öylesine kilit bir rol oynamıştır ki, cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurucu parti olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın gayriresmî ideoloğu olarak tanımlanmıştır. Ziya Gökalp, Türk milletini kültürel ve sosyolojik bir perspektiften ele almış, ulusal kimliğin inşasında kültürün, dilin ve eğitimin önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda, Gökalp'in milliyetçilik anlayışının primordialist mi yoksa modernist mi olduğu tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmada, Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışının primordialist yaklaşıma mı yoksa modernist yaklaşıma mı dayandığı incelenecektir. Bu bağlamda şu sorulara yanıt aranacaktır: Gökalp'in milliyetçilik anlayışı hangi teorik çerçeveye daha yakındır? Gökalp'in milliyetçilik anlayışının Atatürk dönemi Türk milliyetçiliği üzerindeki etkileri nelerdir? Gökalp'in düşünceleri günümüz milliyetçilik teorileriyle nasıl bir ilişki içindedir?

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Türk Milliyetçiliği, Ziya Gökalp, Primordializm, Modernizm.

Abstract: Nationalism is the process of preserving, developing, and defending the identity and unity of a nation. This concept has been one of the most significant in emphasizing national identity and belonging throughout history. Nationalism generally centers on values such as language, culture, and history of a nation. The primordialist approach argues that national identity is based on historical and cultural roots, asserting that nations are natural and ancient communities. The modernist approach, on the other hand, suggests that nationalism emerged in modern times and that nations are products of processes like industrialization, the formation of centralized states, and modern communication tools. Ziya Gokalp is a prominent thinker who laid the theoretical foundations of nationalism in Turkey. His works played a crucial role in the construction of Turkish nationalism. Gokalp's understanding of nationalism had had a significant impact during the late Ottoman Empire and the early years of the Republic of Turkey. His influence was so key that Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Turkish Republic, described him as the unofficial ideologue of the founding party that was the Republican People's Party. Gokalp approached the Turkish nation from a cultural and sociological perspective, emphasizing the importance of culture, language, and education in the construction of national identity. In this context, it has been debated whether Gokalp's understanding of nationalism is primordialist or modernist. This study examines whether Ziya Gokalp's understanding of nationalism is closer to the primordialist or modernist approach. In this regard, the following questions will be addressed: Which theoretical framework is Gokalp's understanding of nationalism closer to? What are the effects of Gokalp's understanding of nationalism on Atatürk-era Turkish nationalism? How do Gokalp's ideas relate to contemporary nationalism theories?

Keywords: Nationalism, Turkish Nationalism, Ziya Gokalp, Primordialism, Modernism.

Giriş

Milliyetçilik, bir toplumun ulusal kimliğini koruma, geliştirme ve savunma sürecini ifade eden, toplumsal ve siyasal anlamda derin köklere sahip bir kavramdır (Kedourie, 1993). Ulusların tarih, kültür, dil gibi unsurlarla tanımlanan ortak bir kimlik etrafında bir araya gelişini ve bu kimliğin korunmasını amaçlayan bir ideoloji olan milliyetçilik, ulus devletin inşasında ve sürekliliğinde de önemli bir araç olarak işlev görmektedir. Ulusların varlığını sürdürrebilmesi için ortak bir bilinç ve aidiyet duygusunun yaratılması elzemdir.

Milliyetçilik kavramı, primordializm ve modernizm gibi iki ana yaklaşım etrafında ele alınabilmektedir. Primordialist yaklaşıma göre uluslar, tarihsel ve biyolojik kökenlere dayanan, doğal ve kadim topluluklar olarak varlık göstermektedir. Bu görüşe göre, milliyetçilik ulusal kimliğin doğuştan gelen, tarihsel süreçlerle şekillenen bir parçasıdır ve kültürel süreklilik esastır (Connor, 1994). Uluslar, tarihsel olarak hep var olmuş topluluklar olarak kabul edilmektedir. Modernist yaklaşıma göre milliyetçilik, modern zamanların bir ürünüdür. Sanayileşme, merkezi devletlerin oluşumu ve modern iletişim araçlarının yaygınlaşması ile birlikte ortaya çıkmıştır. Modernist bakış açısına göre uluslar, modern süreçler sonucunda inşa edilmiş olup, milliyetçilik bu inşa sürecinin hem ideolojik hem de pratik bir aracı olarak işlev görmektedir. Bu iki yaklaşım, milliyetçilik kavramını anlamak ve yorumlamak için birbirinden farklı yollar sunmaktadır.

Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin teorik temellerini atan en önemli düşünürlerden biri olarak kabul edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, Gökalp'in düşünceleri Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde ve yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Gökalp, Türk milletini sosyolojik bir perspektiften ele almış ve ulus kimliğin inşasında kültür, dil ve eğitimin temel unsurlar olduğunu savunmuştur. Bu yaklaşım, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü ve çok uluslu yapısından Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlete geçiş sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, bir yandan tarihsel ve kültürel bağların önemine vurgu yaparken, diğer yandan modern bir devletin inşasında eğitim ve kültür politikalarının rolünü ön plana çıkarmaktadır. Bu özellikleri itibarıyla Gökalp'in milliyetçilik anlayışının hem primordialist hem de modernist unsurlar içerdiği ifade edilebilmektedir.

Milliyetçilik Teorileri

Primordializm

Primordializm, milliyetçilik kuramları içinde ulusların doğal ve tarihsel birer topluluk olduğu iddiasını öne süren bir yaklaşımdır (Herder, 2004). Bu yaklaşım, ulusal kimliğin bireylerin doğuştan gelen biyolojik, kültürel ve tarihsel bağlarla şekillendiğini ve bu kimliğin tarih boyunca süreklilik gösterdiğini savunmaktadır (Smith, 1986). Uluslar, primordialist perspektife göre modern toplumların inşa ettiği yapay kurgular değil, geçmişten günümüze değişmeyen kadim topluluklardır. Bu bakış açısına göre, bir ulusun varlığı, bireylerin biyolojik ve kültürel kökenlerine dayanmakta ve bu kökler zaman içerisinde doğal olarak gelişmektedir. Bu bağlamda, primordialist yaklaşım, milliyetçiliği modern bir olgu olarak ele almaz. Aksine, milliyetçilik, insan topluluklarının tarih boyunca sahip oldukları doğal kimliklerin bir ifadesi olarak kabul edilmektedir. Ulusal kimlik, bireylerin yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olup, doğdukları andan itibaren onların kimliklerinin belirleyici bir unsuru olarak kabul edilmektedir (Geertz, 1973). Primordialist yaklaşıma göre, bireyler ulusal kimliklerini kendi iradeleriyle seçmezler; bu kimlik, tarihsel ve biyolojik bağlarla şekillenen doğal bir aidiyet biçimidir. Bu aidiyet, bireylerin toplumsal ilişkilerini ve devletle olan bağlarını belirleyen en temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Primordialist yaklaşımın temel özelliği, ulusların kadim ve doğal topluluklar olduğuna dair inancıdır. Bu perspektife göre, ulusların varlığı tarihsel süreçler içinde ortaya çıkmış veya moderniteyle şekillenmiş bir yapı değildir. Ulus, geçmişten bugüne süreklilik gösteren, doğal bir topluluktur ve bu topluluğun temelinde biyolojik, kültürel ve tarihsel bağlar yatmaktadır (Smith, 1986). Primordializm, ulusal kimliği bireylerin doğuştan itibaren sahip olduğu bir aidiyet biçimi olarak değerlendirir. Bu bağlamda, ulusal kimlik insan doğasının bir parçası

olarak görülmekte ve tarihsel süreçte süreklilik gösterdiği varsayılmaktadır. Anthony D. Smith (1991) bu perspektifi daha da detaylandırarak, ulusların antik dönemlere kadar uzanan köklere sahip olduğunu, bu nedenle milliyetçiliğin yalnızca modern süreçlerin bir sonucu olarak görülemeyeceğini savunmaktadır. Ona göre, ulusların tarih boyunca bir biçimde var oldukları ve ulusal kimliklerin modern dönemde ortaya çıkmadığı kabul edilmelidir. Bu görüş, ulusların tarihsel ve kültürel bir varlığa dayandığına ve bu varlığın modern süreçlerle yeniden üretilmediğine işaret etmektedir. Ulusal kimlikler, geçmişin ve biyolojik bağların bir yansıması olarak kabul edilmektedir.

Primordialist yaklaşıma göre, ulusal kimlikler bireylerin toplumsal yaşamında en temel aidiyet biçimlerinden birini oluşturmaktadır. Bu aidiyet, tarihsel ve biyolojik bağlar aracılığıyla şekillenmektedir. Clifford Geertz (1973), bireylerin ulusal kimlik ve aidiyetlerini bilinçli bir tercih sonucu değil, içinde bulundukları toplumsal ve tarihsel bağlamın bir ürünü olarak edindiklerini savunmaktadır. Geertz'e göre, kimlik ve aidiyet, kan bağı yerine dil, din, kültürel değerler ve ortak tarihsel deneyimler gibi unsurlar üzerinden şekillenmektedir. Bireyler, bu toplumsal bağlar aracılığıyla ulusal kimliklerini geliştirirler ve bu kimlik, onların toplumsal ve siyasal hayattaki rollerini belirlemede önemli bir etkiye sahiptir. Primordialist bakış açısında, kimlik ve aidiyet bireylerin toplumdaki konumlarını belirleyen en temel unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ulusal kimlik, bireylerin içinde doğdukları kültürel, etnik ve biyolojik bağlar aracılığıyla oluşur. Bu bağlamda, ulusal aidiyet, bireylerin kontrolü dışında gelişen bir olgu olup, bu aidiyet duygusu bireyin toplumsal çevresi tarafından da sürekli olarak pekiştirilmektedir. Örneğin, bir bireyin mensup olduğu ulus, onun hangi dili konuşacağını, hangi kültürel normlara uygun yaşayacağını ve hangi dini benimseyeceğini belirler. Bu bağlamda, primordialist yaklaşım, ulusal kimliklerin tarihsel ve biyolojik süreçler aracılığıyla sürekli olarak yeniden üretildiğini savunmaktadır (Smith, 1991).

Johann Gottfried Herder (2004) de ulusların tarihsel ve kültürel miraslarla var olan doğal topluluklar olduğunu savunan bir bakış açısıyla primordialist yaklaşıma katkıda bulunmuştur. Herder'e göre ulus, modern dünyanın bir ürünü değil, dil, kültür ve tarihsel miraslarla şekillenmiş, köklü bir topluluktur. Herder'in milliyetçilik anlayışında en önemli unsur, ulusal kimliği şekillendiren ve taşıyan dildir. Ona göre, dil yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir ulusun ruhunu, düşünce tarzını ve dünya görüşünü yansıtan en güçlü unsurdur. Bu nedenle Herder, bir ulusun kültürünün ve kimliğinin sürekliliğini sağlayan temel unsurun dil olduğunu savunmaktadır. Bir ulusun dilini kaybetmesi, onun kültürel kimliğinin de büyük oranda yok olması anlamına gelmektedir. Herder, ulusal kimliğin yalnızca dil ve kültürel bağlarla değil, tarihsel süreçlerle de güçlendiğini savunmaktadır. Ulusların tarih boyunca şekillendiğini ve bu şekillenmenin biyolojik ve kültürel kökenlerle derinden ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Herder, ulusal kimliğin modern süreçlerle yeniden inşa edilebilecek bir yapı olmadığını, aksine, tarihsel olarak gelişen doğal bir kimlik olduğunu belirtmektedir. Uluslar, Herder'in perspektifinde, geçmişten günümüze değişmeyen ve süreklilik gösteren kadim topluluklar olarak kabul edilmektedir. Ona göre, bir ulusun varlığını sürdürebilmesi, sadece siyasi ya da ekonomik koşullarla değil, kültürel ve tarihsel bağların korunmasıyla mümkündür. Herder'in bu görüşleri, primordialist kuramın temel ilkeleriyle tam anlamıyla örtüşmektedir. Primordializm, ulusların modern süreçlerin bir ürünü olmadığı, aksine doğal ve tarihsel birer topluluk olduğu iddiasını savunmaktadır. Herder, bu anlayışı destekleyerek ulusal kimliğin tarih boyunca süreklilik gösterdiğini ve modern dünyanın icadı olmadığını öne sürmektedir. Ulusal kimlik, Herder'e göre, modern süreçlerle yapay olarak inşa edilebilecek bir olgu değil, dil, kültür ve tarihsel deneyimlerin etkisiyle doğal olarak var olan bir yapıdır. Uluslar, bu tarihsel ve kültürel temeller üzerinden kimliklerini korumakta ve varlıklarını sürdürmektedirler.

Modernizm

Modernizm, milliyetçilik teorileri içinde modern ulus devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte milliyetçiliği modern bir olgu olarak değerlendiren bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, milliyetçilik tarihsel köklere veya doğal topluluklara dayanan bir olgu değildir; aksine, modern toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümler sonucunda şekillenmiş bir ideolojidir. Sanayi devrimi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, merkezi devlet yapılarının güçlenmesi ve eğitim sistemlerinin standartlaşması gibi modernleşme süreçleri, milliyetçiliğin doğuşunda merkezi bir rol oynamaktadır. Modernist yaklaşım, ulusların tarihsel süreklilik içinde var olan kadim topluluklar olmadığını, bilakis modern dönemde, toplumsal ihtiyaçlara ve devletin egemenlik iddialarına hizmet eden yapay kurgular olarak inşa edildiğini ileri sürmektedir. Modernist yaklaşım kendi içerisinde üçe ayrılmaktadır. Bu üç temel alt dal şunlardır:

- Ekonomik dönüşüm
- Siyasi dönüşüm
- Toplumsal ve kültürel dönüşüm

Ekonomik dönüşüm, modern toplumların tarihsel gelişim süreçlerinde, tarım temelli ekonomilerden sanayi ve hizmet odaklı ekonomilere geçişini ifade etmektedir. Bu dönüşüm, üretim ilişkilerindeki köklü değişikliklerin yanı sıra, toplumsal yapılar, sınıfsal ilişkiler ve siyasal düzeneklerde de derin etkiler yaratmaktadır. Özellikle sanayileşmenin tetiklediği bu ekonomik dönüşüm, modern ulus devletlerin ve milliyetçi hareketlerin gelişiminde kritik bir rol oynamıştır. Modernist milliyetçilik teorileri bağlamında, ekonomik dönüşümün milliyetçilik üzerindeki etkisi, toplumların ekonomik kalkınma süreçleri ile toplumsal kimlik arayışları arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bu bağlamda, Tom Nairn (1977), milliyetçiliğin kapitalist dünya sistemi içerisinde ortaya çıkan bir olgu olduğunu savunmaktadır. Nairn, kapitalizmin küresel ölçekte yayılması ve ekonomik gelişim süreçlerinin, çevre bölgeler üzerinde derin bir marjinalleşme ve dışlanma etkisi yarattığını belirtmektedir. Bu marjinalleşme, çevre toplumlarında sosyo-ekonomik anlamda geride kalmışlık hissini güçlendirmiş ve bu toplumların ulusal kimliklerini inşa etme gereksinimlerini artırmıştır. Nairn'e göre, milliyetçilik, kapitalist merkezlerin çevre üzerindeki ekonomik ve toplumsal baskılarının bir yan ürünü olarak doğmuş, bu baskılar karşısında çevre toplumlar ulusal kurtuluş hareketlerine yönelmiştir. Dolayısıyla, ekonomik dönüşüm süreci, sadece kapitalist üretim ilişkilerindeki değişiklikler ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda çevre bölgelerin ulusal bilincini ve kimlik arayışlarını da tetiklemiştir. Bu yaklaşım, milliyetçiliğin, ekonomik eşitsizlik ve kapitalist hegemonyaya karşı gelişen bir direnç mekanizması olduğunu ileri sürmektedir. Michael Hechter (1975) ise ekonomik dönüşüm ile milliyetçilik arasındaki ilişkiyi "içsel sömürgecilik" teorisi çerçevesinde açıklamaktadır. Hechter'e göre, sanayileşme sürecinin etkisiyle merkez ve çevre bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizlikler derinleşmiş ve bu durum, çevre bölgelerdeki etnik veya ulusal kimliklerin güçlenmesine neden olmuştur. İçsel sömürgecilik kavramı, ulus-devletler içinde, belirli bölgelerin ekonomik anlamda geri bırakılması ve bu bölgelerin kaynaklarının merkez tarafından sömürülmesi sürecini ifade etmektedir. Hechter, ekonomik dönüşümün, çevre toplumlarında bir tür ekonomik ve kültürel sömürü yarattığını, bu sömürüye karşı ise çevre halkların milliyetçi hareketler geliştirdiğini savunur. Hechter'e göre, çevre halklar, merkezle olan ekonomik bağımlılıklarını ortadan kaldırmak ve kendi kaderlerini tayin etmek için ulusal bağımsızlık talepleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. Bu doğrultuda, milliyetçilik, içsel sömürgeciliğe karşı bir tepki olarak, ekonomik ve toplumsal özgürleşme arayışı içinde şekillenmiştir.

Bir diğer alt dal olan siyasi dönüşüm, modern ulus devletlerin inşasında ve milliyetçiliğin yükselişinde önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Geleneksel feodal yapılar ve monarşik yönetim biçimlerinin çözülmeye başlamasıyla, siyasal alanın yeniden düzenlenmesi zorunlu hâle gelmiş ve modern devlet yapıları bu süreçte ortaya çıkmıştır. Siyasi dönüşüm, toplumların siyasal örgütlenme biçimlerinin, yönetim pratiklerinin ve meşruiyet temellerinin köklü bir şekilde değişimini ifade etmektedir. Bu süreç, özellikle merkezîyetçi ulus devletlerin oluşumunu hızlandırmış ve milliyetçilik bu yeni siyasal yapılanmanın meşrulaştırıcı ideolojisi hâline gelmiştir. John Breuilly (1993), milliyetçiliğin, siyasi güç mücadelesi bağlamında incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Breuilly'ye göre, milliyetçilik, sadece kültürel veya

toplumsal bir fenomen olarak değil, aynı zamanda siyasal bir araç olarak da değerlendirilmelidir. Milliyetçilik, siyasal iktidarın ele geçirilmesi ve mevcut iktidar yapılarının dönüştürülmesi sürecinde kullanılan bir araçtır. Bu bağlamda, milliyetçi hareketler, merkezi iktidarın meşruiyetini sorgulayan ve alternatif bir siyasal düzen öneren güçler olarak ortaya çıkmaktadır. Breuilly, milliyetçiliğin, belirli bir ulusal kimliğin temsiliyetini üstlenerek siyasal iktidarın yeniden dağıtılmasına yönelik bir mücadele olduğunu savunmaktadır. Siyasal dönüşüm sürecinde, milliyetçilik, devletin meşruiyet temellerini yeniden inşa etmeye çalışan bir ideoloji olarak işlev görmektedir. Paul Brass (1991) ise milliyetçiliği etnik kimlik ve devlet inşası bağlamında ele almaktadır. Brass'a göre, milliyetçilik, etnik kimlikler ile siyasal yapılar arasındaki dinamik ilişkilerden doğmaktadır. Bu süreçte siyasal elitler, milliyetçiliği bilinçli olarak şekillendiren ve kullanan aktörlerdir. Brass, milliyetçiliğin doğal ya da kendiliğinden gelişen bir süreç olmadığını, aksine siyasal elitlerin iktidar mücadelesinde etnik grupları harekete geçirmek için milliyetçi ideolojileri stratejik bir araç olarak kullandıklarını ileri sürmektedir. Bu bağlamda, siyasal dönüşüm süreçleri, etnik grupların milliyetçi hareketler olarak örgütlenmesine olanak sağlayan bir zemin sunmaktadır. Brass, özellikle Hindistan örneğinde, milliyetçiliğin siyasal elitler tarafından manipüle edilen bir süreç olduğunu ve etnik kimliklerin bu süreçte yeniden inşa edildiğini göstermiştir. Eric Hobsbawm (1992) ise, milliyetçiliğin, modern devletin inşası ve meşrulaştırılması sürecinde oynadığı rolü vurgulamaktadır. Hobsbawm, ulusal kimliklerin devletin siyasal birliği sağlama çabalarının bir parçası olarak yaratıldığını ve bu sürecin siyasal elitler tarafından bilinçli olarak yönlendirildiğini savunmaktadır. Hobsbawm'a göre, devletler, toplumsal bütünleşmeyi sağlamak amacıyla milliyetçiliği birleştirici bir ideoloji olarak kullanmışlardır. Siyasal dönüşüm sürecinde, milliyetçilik, devletin meşruiyetini sağlama ve farklı toplumsal kesimleri ulusal kimlik etrafında birleştirme işlevi görmüştür.

Başka bir alt dal olan toplumsal ve kültürel dönüşüm, modern milliyetçiliğin ortaya çıkışında ve gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel toplumsal yapılar, sanayileşme, kentleşme ve eğitimdeki geniş çaplı dönüşümlerle sarsılırken, bu değişimler toplumsal kimliklerin yeniden inşa edilmesine zemin hazırlamıştır. Kültürel normlar ve değerler de bu dönüşümlerle birlikte değişime uğramış, milliyetçilik, modern toplumsal yapılar içinde bireylerin kimlik arayışlarına yanıt veren güçlü bir ideoloji hâline gelmiştir. Ernest Gellner (1983), milliyetçiliğin toplumsal dönüşüm süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu savunmaktadır. Gellner'e göre, milliyetçilik, sanayi toplumlarının ihtiyaçlarına cevap veren bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Gellner, geleneksel tarım toplumlarından modern sanayi toplumlarına geçişin, toplumlar arasındaki işbölümü ve dil birliğine dayalı yeni bir kültürel homojenlik ihtiyacını doğurduğunu belirtir. Bu süreçte, modern devletlerin, homojen bir kültür ve dil etrafında toplumsal bütünleşmeyi sağlama çabaları, milliyetçiliğin doğuşunu hızlandırmıştır. Sanayi toplumlarının ihtiyaç duyduğu dilsel ve kültürel homojenlik, özellikle eğitim kurumları aracılığıyla topluma dayatılmış ve milliyetçilik, bu süreçte devletin ulusal birliği sağlayan temel bir ideolojik aracı olmuştur. Gellner'e göre, milliyetçilik, modern sanayi toplumlarının hem sosyal hem de ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak şekillenmiştir. Benedict Anderson (1983) ise milliyetçiliği, "hayali cemaatler" kavramı üzerinden açıklamaktadır. Anderson'a göre, milliyetçilik, toplumsal dönüşüm süreçlerinde bireylerin kendilerini daha geniş bir ulusal topluluğun parçası olarak algılamalarına olanak sağlayan bir bilinç şeklidir. Bu hayali cemaatler, matbaanın yaygınlaşması ve kitlesel medya araçlarının gelişimi ile mümkün hâle gelmiştir. Anderson, özellikle basılı kültürün, dilsel ve kültürel birliğin sağlanmasında oynadığı rolü vurgulamaktadır. Milliyetçilik, bu bağlamda, bireylerin ortak bir ulusal kimlik etrafında bir araya geldikleri hayali bir topluluk yaratır. Modernleşme süreçleri, bireylerin geleneksel toplumsal bağlardan koparak ulusal kimliklerine yönelmelerini kolaylaştırmış ve milliyetçilik, bu hayali cemaatleri inşa etmenin bir aracı hâline gelmiştir.

Ziya Gökalp'in Milliyetçilik Anlayışı

Ziya Gökalp, Türk düşünce tarihinde önemli bir yer tutan, modern Türk milliyetçiliğinin kuramsal temellerini atan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik altyapısına büyük katkıda bulunan bir düşünürdür. Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, imparatorluğun siyasal ve toplumsal çözülme sürecinde şekillenmiştir. Bu çözülme süreci, Gökalp'in hem Osmanlıcılık hem de İslamcılık fikirlerine karşılık olarak yeni bir kimlik

inşa etme çabalarına zemin hazırlamıştır. Gökalp, milliyetçilik anlayışını tarihsel, sosyolojik ve kültürel bir bağlamda geliştirirken, dönemin siyasal ve toplumsal dönüşümleriyle de yakından ilgilenmiştir (Mardin, 1983). Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü yapısının zayıfladığı, Batı'nın modernleşme sürecine dahil olma zorunluluğunun arttığı bir dönemde yaşamış ve bu bağlamda, ulusal kimliğin inşası için kültürel ve tarihsel unsurları merkeze alan bir milliyetçilik anlayışı geliştirmiştir. Onun milliyetçiliği, sadece bir etnik aidiyet değil, daha geniş bir kültürel ve toplumsal dayanışmayı hedefleyen bir projedir. Gökalp'e göre, milletin varlığı, ortak bir kültür ve idealler etrafında birleşmiş bireylerden oluşmaktadır (Parla, 1985).

Gökalp'in (2014) milliyetçilik anlayışında kültür, dil ve eğitim, ulusal kimliğin temel yapı taşları olarak kabul edilmektedir. Gökalp'e göre kültür, bir milletin ruhunu yansıtan ve milletin varlığını koruyan en önemli unsurdur. Kültür, bir milletin inançları, değerleri, sanatı, dili ve geleneklerinden oluşan bütüncül bir yapıdır. Bu nedenle, bir milletin varlığını sürdürülebilmesi için kültürünün korunması ve nesiller boyu aktarılması hayati önem taşımaktadır. Gökalp'in kültür tanımı, medeniyet ile kültür arasındaki ayrım üzerine inşa edilmiştir. Ona göre, medeniyet evrensel bir olgudur ve tüm insan toplulukları arasında paylaşılan bilimsel ve teknolojik gelişmeleri ifade ederken, kültür yereldir ve bir milletin kimliğini oluşturan tarihsel, sosyolojik ve ahlaki değerleri kapsar. Gökalp'e göre, bir milletin kendi kültürünü koruması, onun ulusal kimliğinin devamı için zorunludur. Özellikle Osmanlı'nın son döneminde Batılılaşma sürecinin yarattığı kültürel dönüşüm bağlamında, Gökalp, Batı medeniyetine adapte olmanın kültürel yozlaşmaya yol açmaması için milli kültürün korunması gerektiğini savunmuştur. Dil, Gökalp'in (2015) milliyetçilik anlayışında merkezi bir öneme sahiptir. Türk milletinin ortak bir dil etrafında birleşmesi gerektiğini savunan Gökalp, Türk dilinin sadeleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda, Osmanlıcada yer alan Arapça ve Farsça kelimelerin çıkarılmasını ve daha sade bir Türkçenin eğitim dili olarak kullanılması gerektiğini savunmuştur. Bu görüşleri, Cumhuriyet dönemindeki dil reformlarına da doğrudan etki etmiş ve Türk Dil Kurumu'nun kurulmasına giden süreçte önemli bir referans noktası olmuştur (Parla, 1985). Eğitim, Gökalp'in milliyetçilik anlayışında ulusal kimliğin korunması ve sürdürülmesi açısından kilit bir role sahiptir. Ona göre, eğitim, bir milletin dilini ve kültürel değerlerini genç nesillere aktaran en önemli araçtır. Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde modernleşme çabalarının bir parçası olarak başlayan eğitim reformlarına büyük ilgi göstermiş ve milli eğitim sisteminin, ulusal kimliğin güçlendirilmesi açısından önemini vurgulamıştır (Mardin, 1962). Gökalp'e (2015) göre, modern bir ulus-devletin inşasında, milli eğitimin temel hedefi, bireyleri ulusal kimlik bilinciyle yetiştirmek olmalıdır. Bu nedenle, milli eğitim politikaları, bireylerin milli değerlere bağlı olarak yetişmesini sağlayacak şekilde düzenlenmelidir.

Ziya Gökalp'e (2014) göre ulus, ortak bir dil, kültür, ahlak ve değerler etrafında birleşmiş bireylerden oluşan bir topluluktur. Gökalp, milletin sadece etnik ya da biyolojik bir olgu olmadığını, aksine kültürel ve toplumsal bir inşa olduğunu savunmuştur. Bu açıdan Gökalp'in millet anlayışı, modernist yaklaşım ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Gökalp'e göre, bir milleti oluşturan en önemli unsur, bireylerin paylaştığı ortak kültür ve idealleridir. Bu bağlamda, Gökalp'in millet tanımı, bireylerin doğuştan getirdikleri biyolojik ya da etnik özelliklerden çok, ortak bir kültürel miras etrafında birleşmelerine dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, milletin varlığını sürdürebilmesi, kültürel değerlerin korunması ve nesiller boyu aktarılması ile mümkündür. Gökalp'in ulus anlayışı, onun Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme sürecinde ortaya çıkan çok uluslu yapıya karşı geliştirdiği bir tepki olarak da değerlendirilebilir. Osmanlı'da uygulanan Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarının başarısız olması, ulusal kimliğin inşası ve korunması konusunda Gökalp'in fikirlerini daha önemli hâle getirmiştir. Bu çerçevede, Türk milletinin kendi kültürel değerlerine dayalı bir ulusal kimlik inşasıdır.

Ziya Gökalp'in düşünceleri, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ve Atatürk döneminde Türk milliyetçiliği anlayışının şekillenmesinde büyük bir etki yaratmıştır. Gökalp'in kültürel milliyetçilik anlayışı, Atatürk'ün ulus devlet inşası sürecinde yol gösterici olmuş; dil, kültür ve eğitim reformlarının gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Gökalp'in düşüncelerinin Cumhuriyet sonrası Türk milliyetçiliğine etkisi, özellikle eğitim ve dil reformlarında belirgin bir şekilde görülmektedir. Harf devrimi, Türk Dil Kurumu'nun kurulması ve laik eğitim sisteminin hayata geçirilmesi gibi reformlar, Gökalp'in milli kültür ve dilin korunması

gerektiğine dair görüşlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Köker, 1990). Gökalp, modern Türk devletinin inşasında, kültür ve dilin ulusal kimliği inşa eden en önemli unsurlar olduğunu savunmuş ve Atatürk bu görüşleri benimseyerek dil ve kültür reformlarını hayata geçirmiştir.

Ziya Gökalp'in Milliyetçilik Anlayışının Kuramsal Çerçeve Değerlendirilmesi

Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin temel teorik kurucularından biri olarak, milliyetçilik anlayışını hem tarihsel hem de sosyolojik bir çerçevede ele almıştır. Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, tarihsel ve kültürel sürekliliği vurgulayan primordialist unsurlarla, modern eğitim ve devlet kurumlarının ulusal kimlik üzerindeki önemini vurgulayan modernist unsurları bir araya getiren karma bir yapıya sahiptir.

Gökalp'in milliyetçilik anlayışında primordialist unsurlar belirgin bir şekilde yer almakta olup, bu unsurlar özellikle Türk milletinin tarihsel sürekliliği ve kültürel bağları üzerinden ortaya çıkmaktadır. Gökalp, Türk milletini tarihsel bir süreklilik içinde var olan kadim bir topluluk olarak tanımlamıştır. Onun milliyetçilik anlayışında, Türk milleti sadece modern süreçlerle ortaya çıkan bir topluluk değil, tarihin derinliklerinden gelen kadim bir varlıktır. Gökalp, Türk milletinin kökenlerini tarih öncesi dönemlere kadar götürmüş ve bu milletin varlığını, kültürel ve tarihsel bağlarla açıklamıştır (Gökalp, 2014). Bu bağlamda, Gökalp'in Türk milletini kadim bir varlık olarak betimlemesi, primordialist yaklaşımın temel iddialarıyla uyumludur. Gökalp, Türk milletinin tarih boyunca bir kültürel ve sosyolojik bütünlük içinde varlığını sürdürdüğünü ve bu bütünlüğün, ulusal kimliğin en önemli unsuru olduğunu savunmuştur. Gökalp'in bu görüşleri, Mu Kıtası ve Güneş Dil Teorisi gibi tarihsel-kültürel unsurlarla da desteklenmiştir. Gökalp, Türk milletinin kökenlerini mümkün olan en eski dönemlere kadar götürme eğilimindeydi. Bu çerçevede, Mu Kıtası efsanesi, Türklerin kökeninin çok eski ve kadim bir uygarlığa dayandığını vurgulamak için kullanılmıştır. Mu Kıtası efsanesine göre, Türkler, dünya tarihinin en eski uygarlıklarından biri olan Mu'dan gelmektedir. Bu teori, Gökalp'in Türk milletinin kökenini geçmişin derinliklerine kadar götürme isteğiyle örtüşmektedir. Böylece Gökalp, Türk milletinin sadece Osmanlı İmparatorluğu döneminde şekillenen bir topluluk olmadığını, çok daha eski bir uygarlığın devamı olduğunu iddia etmektedir. Bunun yanı sıra, Güneş Dil Teorisi de Gökalp'in milliyetçilik anlayışında yer alan primordialist unsurları destekleyen bir yaklaşımdır. Güneş Dil Teorisi, Türk dilinin dünyanın en eski ve köklü dillerinden biri olduğunu ve diğer dillerin bu dilden türediğini savunmaktadır. Bu teoriye göre, Türk dili, bütün diğer dillerin temelini oluşturan ana dildir ve bu dil aracılığıyla Türk milletinin kadimliği ve sürekliliği ortaya konmaktadır. Gökalp, bu tür teoriler aracılığıyla, Türk milletinin modern süreçlerle şekillenmediğini, tarihsel ve kültürel olarak en eski milletlerden biri olduğunu vurgulamaktadır.

Gökalp'in tarih ve kültür vurgusu, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemindeki Türk kimliğine dayanan yapısıyla örtüşmektedir. Osmanlılar, bir Türk beyliği olarak Türk toresinden beslenmiş ve özellikle erken dönemlerinde Oğuz boylarına dayanan Türk topluluklarıyla sıkı bir ilişki kurmuşlardır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesi ve Yavuz Sultan Selim döneminde halifeliğin Osmanlı'ya geçmesiyle birlikte Türk kimliği yerini Sünni kimlik anlayışına bırakmış ve bu süreçte Türk kimliği arka planda kalmıştır.

Gökalp'in (2014) milliyetçilik anlayışında modernist unsurlar da belirgin bir şekilde yer almaktadır. Gökalp, modern devletin inşasında eğitimin merkezi bir rol oynadığını savunmuş ve ulusal kimliğin modern eğitim sistemleri aracılığıyla yeniden inşa edilebileceğini vurgulamıştır. Ona göre, milli eğitim, bireylerin ulusal kimlik bilinciyle yetiştirilmesi ve kültürel değerlerin yeni nesillere aktarılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Modernist yaklaşıma göre eğitim, modern devletlerin vatandaşlarını eğitmek ve ulusal kimliği güçlendirmek için kullandığı en önemli araçlardan biridir (Gellner, 1983). Gökalp de bu bağlamda, Türk milletinin modernleşme sürecinde eğitimin kritik bir rol oynayacağını savunmuş ve milli eğitimin ulusal kimliği güçlendirmek için kullanılmasını önermiştir. Bu görüşlerin somut yansıması, Atatürk döneminde gerçekleştirilen dil ve eğitim reformları ile görülmüştür. Gökalp'in modernleşme ve ulusal kimlik arasındaki bu ilişki vurgusu, modernist yaklaşımın temel iddialarıyla örtüşmektedir. Modernist yaklaşıma göre, ulusal kimlik modernleşme sürecinde yeniden

inşa edilen bir olgudur ve modern devletin en önemli araçlarından biri hâline gelmiştir (Anderson, 1983).

Gökalp (2014), modern bir ulus devlet inşasında ulusal kimliğin merkezi bir rol oynaması gerektiğini savunmuş ve devletin modernleşme sürecinde ulusal kimliği koruma ve güçlendirme sorumluluğuna sahip olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda, Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, modern bir Türk devleti inşa edilirken ulusal kimliğin korunması gerektiğini vurgulayan önemli bir ideolojik zemin sunmuştur. Atatürk'ün gerçekleştirdiği modernleşme projeleri, özellikle dil ve kültür reformları, Gökalp'in bu görüşlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Köker, 1990).

Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, hem primordialist hem de modernist unsurların bir arada bulunduğu bir sentezi temsil etmektedir. Günümüzde milliyetçilik teorileri genellikle primordialist ve modernist yaklaşımlar arasında ayrışırken, Gökalp'in düşünceleri bu iki yaklaşımı bir araya getiren bir çerçeve sunmaktadır. Primordialist yaklaşımın ortak bir kültürel mirasla millet olunacağı tezi ile Gökalp'in milliyetçilik fikriyatı örtüşmektedir. Buna karşın, Gökalp'in modernleşme ve ulusal kimlik arasındaki ilişkiye yaptığı vurgu, modernist teorisyenlerin görüşleri ile de uyum içersindedir.

Sonuç

Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, hem primordialist hem de modernist unsurları bir araya getiren özgün bir yaklaşımdır. Gökalp, bir yandan Türk milletinin tarihsel ve kültürel sürekliliğine vurgu yaparak primordialist bir perspektif benimserken, diğer yandan modernleşme sürecinin ulusal kimliğin inşasındaki kritik rolünü vurgulayarak modernist bir çerçevede hareket etmiştir. Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, bu iki yaklaşımı birleştirerek, Türk milliyetçiliğinin hem tarihsel köklere dayandığını hem de modernleşmenin bir ürünü olduğunu savunur. Bu bağlamda, Gökalp, ulusal kimliği hem geçmişe dayalı kültürel mirasın korunması hem de modern eğitim ve devlet kurumları aracılığıyla yeniden inşa edilmesi gereken dinamik bir yapı olarak ele almıştır.

Gökalp'in milliyetçilik anlayışında primordialist unsurlar, Türk milletinin kadim bir varlık olarak tanımlanmasında ve kültür ile tarihsel sürekliliğin ulusal kimliğin en önemli yapı taşları olarak görülmesinde kendini gösterir. Gökalp, Türk milletini tarihin derinliklerinden gelen bir topluluk olarak betimlemiş ve bu milletin varlığını sürdürebilmesi için tarihsel ve kültürel değerlerin korunması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda, dilin ve kültürün korunması, Türk milletinin ulusal kimliğinin sürdürülmesi açısından hayati öneme sahiptir. Gökalp, ulusal kimliğin korunmasında kültürel mirasın ve geleneklerin tarihsel bir süreklilik içinde varlığını sürdürmesi gerektiğini ileri sürerek primordialist bir çerçevede hareket etmiştir. Bununla birlikte, Gökalp'in milliyetçilik anlayışında modernist unsurlar da güçlü bir şekilde yer alır. Gökalp, modern eğitim sisteminin, devlet kurumlarının ve kültürel reformların ulusal kimliğin inşasında ve güçlendirilmesinde oynadığı kritik rolü vurgulamıştır. Ona göre, modern bir ulus-devletin inşası, yalnızca tarihsel köklerin korunmasıyla değil, aynı zamanda modernleşme süreçleriyle de sağlanmalıdır. Bu bağlamda, Gökalp, Türk milletinin modernleşme sürecine entegre olurken ulusal kimliğini güçlendirmesi gerektiğini savunmuş ve modern eğitim politikalarının ulusal bilinci güçlendirmek için kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Atatürk döneminde gerçekleştirilen dil ve eğitim reformları, Gökalp'in modernist görüşlerinin somut bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, Türk milliyetçiliğinin teorik ve pratik temellerinin inşasında büyük bir rol oynamıştır. Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün ulus devlet inşa sürecinde Gökalp'in düşünceleri, dil, kültür ve eğitim reformlarının yönlendirilmesinde belirleyici olmuştur. Gökalp'in "ulus, kültürel bir varlıktır" anlayışı, modern Türkiye'nin ulusal kimlik politikalarının şekillenmesinde büyük bir etki yaratmıştır. Gökalp, ulusal kimliğin inşasında modern eğitim ve devlet kurumlarının merkezi rolünü savunmuş ve bu bağlamda Türkiye'nin modernleşme sürecine yön veren bir ideolog olmuştur.

Gökalp'in milliyetçilik anlayışının günümüz milliyetçilik teorilerine de önemli bir etkisi bulunmaktadır. Gökalp'in ulusal kimliği kültürel bir varlık olarak tanımlaması ve

modernleşme ile ulusal kimlik arasındaki ilişkiye yaptığı vurgu, hem primordialist hem de modernist yaklaşımın bir sentezi olarak değerlendirilebilir. Gökalp'in milletin tarihsel ve kültürel bağlarla şekillendiğini vurgulayan anlayışı, milliyetçiliğin kökenini tarihsel ve etnik sürekliliğe dayandıran primordialist yaklaşımla örtüşmektedir. Gökalp'in görüşleri, milliyetçilik literatüründe hem tarihsel hem de modern süreçlerin ulusal kimliğin inşasındaki yerini açıklamak için güçlü bir teorik çerçeve sunmaktadır. Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, Türk milliyetçiliği için bir ideolojik temel oluşturarak, Türkiye'de milliyetçilik çalışmalarında uzun süre etkisini sürdürmüştür.

Bu çalışmanın temel bulguları, Gökalp'in milliyetçilik anlayışının hem primordialist hem de modernist unsurları bir araya getiren özgün bir yaklaşım olduğunu ortaya koymaktadır. Gökalp, Türk milletini tarihsel ve kültürel bir varlık olarak tanımlarken, modernleşmenin ulusal kimlik üzerindeki dönüştürücü gücünü de kabul etmiş ve bu iki unsuru birleştirerek Türk milliyetçiliğine teorik bir temel kazandırmıştır. Gökalp'in görüşleri, modern Türk devleti inşa edilirken hayata geçirilen reformlar aracılığıyla somut bir şekil almış ve Türk milliyetçiliğinin ideolojik temellerinin oluşturulmasında büyük bir rol oynamıştır. Gökalp'in primordialist ve modernist unsurları bir araya getiren milliyetçilik anlayışı, ulusal kimliğin inşasında kültürel süreklilik ve modernleşme süreçlerinin bir arada nasıl işleyebileceği üzerine yeni bir bakış sunabilir.

Kaynakça

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.
- Brass, P. (1991). *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. Sage Publications.
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the State*. University of Chicago Press.
- Connor, W. (1994). *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton University Press.
- Fichte, J. G. (1808). *Reden an die deutsche Nation*. Realschulbuchhandlung.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Blackwell.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. Basic Books.
- Gökalp, Z. (2014). *Türkçülüğün Esasları*. Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Hechter, M. (1975). *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*. University of California Press.
- Herder, J. G. (2004). *Another Philosophy of History and Selected Political Writings* (I. D. Evrigenis & D. Pellerin, Trans.). Hackett Publishing.
- Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press.
- Kedourie, E. (1993). *Nationalism*. Blackwell.
- Köker, L. (1990). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1962). *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*. Syracuse University Press.
- Mardin, Ş. (1983). *Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediüzzaman Said Nursi*. State University of New York Press.
- Nairn, T. (1977). *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-nationalism*. New Left Books.
- Parla, T. (1985). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell.

Smith, A. D. (1991). *National Identity*. University of Nevada Press.

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.